

Dr hab. Cezary Lipiński prof. UZ
Uniwersytet Zielonogórski
Wydział Humanistyczny
Instytut Filologii Germańskiej

Zielona Góra, 9 czerwca 2025

Ocena
rozprawy habilitacyjnej, dorobku naukowego, dydaktycznego i organizacyjnego
doktor Katarzyny Chlewickiej w postępowaniu o nadanie jej stopnia
doktora habilitowanego
w dziedzinie nauk humanistycznych w dyscyplinie literaturoznawstwo

Podstawa sporządzenia recenzji:

Uchwała nr 17.RDL.2025 Rady Dyscypliny Literaturoznawstwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu z dnia 8 kwietnia 2025 roku w sprawie powołania komisji habilitacyjnej w postępowaniu w sprawie nadania dr Katarzynie Chlewickiej stopnia doktora habilitowanego w dziedzinie nauk humanistycznych w dyscyplinie literaturoznawstwo

1 Sylwetka i droga rozwoju naukowego Habilitantki

Pani Doktor Katarzyna Chlewicka od początku związana jest z Uniwersytetem Mikołaja Kopernika w Toruniu. Tutaj ukończyła studia na kierunku „filologia germańska”, broniąc w 1997 r. napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. Karola Sauerlanda pracy magisterskiej pt. *Die Revolution in dem Roman „Die Familie Seldorf“ von Therese Huber*. W ówczesnej Katedrze Filologii Germańskiej tej uczelni powierzono jej w 1998 r. stanowisko asystenta, które pełniła do 2009 r. W 2005 r. Pani Doktor uzyskała na podstawie rozprawy doktorskiej zatytułowanej *„Uns ist die Kunst nur schöner Zeitvertreib“*. *Leben und Schaffen Susanne von Bandemers (1751–1828)*, napisanej pod naukową opieką prof. dr hab. Horsta Hartmanna, stopień doktora nauk humanistycznych w zakresie literaturoznawstwa, nadany jej uchwałą Rady Wydziału Filologicznego toruńskiej Alma Mater.

W latach 2009–2019 Habilitantka zatrudniona była na stanowisku adiunkta w Katedrze Filologii Germańskiej swojej macierzystej uczelni, zaś od 2019 r. piastuje stanowisko adiunkta w tamtejszej Katedrze Literatury, Kultury i Mediów Niemieckiego Obszaru Językowego. Jednocześnie przez trzy

lata (2012–2015) Pani Doktor była zatrudniona jako adiunkt na Wydziale Nauk Społecznych i Filologicznych Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy.

2 Dorobek naukowy

2.1 Ocena głównego osiągnięcia naukowego, będącego podstawą złożenia wniosku o nadanie stopnia doktora habilitowanego

Pani Doktor Katarzyna Chlewicka jako główne osiągnięcie naukowe wskazała monografię *Presse als Medium des Kulturtransfers. Das Journal »Thornische Nachrichten von gelehrten Sachen« (1762–1766) im preußisch-polnischen Kulturraum*, która ukazała się nakładem wydawnictwa Brill Schöningh w 2024 r. Praca ta jest, co Autorka podkreśla na stronie drugiej Autoreferatu, „pierwsz[ą] monografi[ą] naukow[ą]” dotyczącą tego periodyku i jako taka wpisuje się w interdyscyplinarne badania nad oświeceniem przez pryzmat rozwoju i roli prasy w upowszechnianiu idei oświeceniowych oraz kształtowaniu opinii publicznej. Studium to jest efektem zainteresowania prasą XVIII wieku, które zrodziło się u Habilitantki pod wpływem finansowanego grantem pobytu w Poczdamie w 2012 r. Pewne wątpliwości budzić może wykorzystanie przez Panią Doktor pięciu wcześniejszych publikacji z lat 2012–2019, które – jak wspomina we „Wprowadzeniu” – „w znacząco zmodyfikowanych, względnie rozbudowanych wersjach” („Einleitung“, s. XIII) włączyła do tekstu. Do tej kwestii powrócę później, ponieważ ta – nieco bardziej zawikłana niż sugeruje to przytoczony wyżej wpis – sprawa będzie miała wpływ na ocenę całego dorobku naukowego Habilitantki.

Nie ulega jednak wątpliwości, że wobec – co sama podkreśla – pionierskiego charakteru jej badań prasoznawczych, dotyczących drukowanych mediów Prus Królewskich, a w szczególności periodyku „Thornische Nachrichten von gelehrten Sachen”, trudno oczekiwać, by Pani Doktor zupełnie zrezygnowała z odwołań do wcześniej opublikowanych wyników własnych badań. Przedmiotem sporu może być tylko ich skala. Sama Autorka stara się podejść do sprawy transparentnie, sygnalizując „explicite” ten fakt („es jeweils auch explizit vermerkt”, s. XIII) oraz wskazując w odnośnych miejscach na konkretne artykuły. Chodzi zapewne o przypisy na stronach 58, 74, 89, 107, 169. Tym samym rozwiewa dużą część wątpliwości, które mogłyby się pojawić w kontekście zarzutu o autoplagiat. Dużą część, ponieważ niejednoznaczny wpis w przypisie dziesiątym na stronie 31 ujawnia posłużenie się dwoma dalszymi tekstami, które – co postaram się wykazać później – zostały wykorzystane w monografii w podobnym zakresie, co pięć wcześniej wspomnianych, i tym samym powinny być opatrzone niebudzącym wątpliwości komentarzem oraz zaliczone do tej samej grupy źródeł.

Przedłożona przez Habilitantkę monografia liczy wraz z bibliografią i dwoma rejestrami – „Indeksem czasopism” („Periodikaregister”) i „Indeksem nazwisk” („Personenregister”) – 238 stron. Jej celem jest – zgodnie z „Wprowadzeniem” – „możliwie wyczerpujące przedstawienie” wymienionego w tytule periodyku, i tym samym „przyczynienie się do [naświetlenia] transferu informacji i idei w Prusach Królewskich oraz pozostałych regionach państwa polsko-litewskiego w XVIII wieku” („Einleitung“, s. X; por. Autoreferat, s. 2). Znaczenie poruszonych w pracy zagadnień Autorka podkreśla, słusznie wskazując na istotne wypaczenie nadal obowiązującej perspektywy badawczej (w wolnym tłumaczeniu): „Pomimo że czasopisma i gazety z Prus Królewskich stanowią ok. trzydzieści procent całkowitej produkcji prasowej państwa polsko-litewskiego w XVII u XVIII wieku, marginalizuje się je, bądź całkowicie pomija w opracowaniach syntetycznych (w tym o charakterze bibliograficznym lub encyklopedycznym)” („Einleitung“, s. X).

Książka *Presse als Medium des Kulturtransfers* składa się z czterech rozdziałów. W rozdziale pierwszym, zatytułowanym „Die Presse des Königlichen Preußen an der Grenze zwischen Kommunikationsräumen. Probleme der Erforschung und Rezeption“ Autorka w dość szczegółowy sposób przedstawia publikacje poświęcone prasie pruskiej XVII i XVIII wieku, drukowanej w czterech ośrodkach tej prowincji: Gdańsku, Toruniu, Elblągu i Malborku. Zasadnicze znaczenie dla optyki Habilitantki mają dwie komplementarne konstatacje: 1) Błędem byłoby rozpatrywanie prasy Prus Królewskich jako części niemieckiego rynku prasowego. Prowincja ta stanowi bowiem odrębne centrum druku prasy, rozwijające się w szczególnych warunkach historycznych i geopolitycznych (s. 3); 2) Drukowana w Prusach Królewskich prasa nie spotkała się do tej pory z takim zainteresowaniem polskich prasoznawców, na jakie zasługuje (s. 9), odegrawszy pionierską rolę w rozwoju prasy na całym obszarze Rzeczypospolitej Obojga Narodów (s. 7, 23), o pół wieku (s. 4) wyprzedzając publikacje polskojęzyczne. Podczas, gdy tacy badacze jak Stanisław Jan Czarnowski (s. 11), Grzegorz Smólski (s. 13f.), Jan Lankau (s. 16f.), Stanisław Salmonowicz (s. 20, 32), Danuta Hombek (s. 21) czy Kazimierz Maliszewski (s. 24) postulują uznanie wszystkich wydawnictw periodycznych drukowanych na terenie Rzeczypospolitej za część polskiego rynku prasowego, niezależnie od języka (s. 32), Pani Doktor wielokrotnie (m. in. s. 10, 11, 12, 16, 17, 22) stwierdza wśród rodzimych badaczy tendencję do ich marginalizacji lub pomijania w opracowaniach prasoznawczych. Szczególną rolę w upowszechnieniu tej utrwalonej do postaci paradygmatu orientacji odegrały – zdaniem Autorki – publikacje Jerzego Łojka, zwłaszcza jego *Bibliografia prasy polskiej 1661–1831* (1965), *Zarys historii prasy polskiej w latach 1661–1831* (1972) oraz *Prasa polska w latach 1661–1864* (1976) (s. 17f.).

Pani Doktor Chlewicka daje się w gąszczu przywołanej literatury fachowej poznać jako badaczka kompetentna i czytana w przedmiocie swoich badań. Jej narracja jest logiczna, argumentacja przejrzysta, wnioski przekonujące, język sprawny i klarowny. Przy całej staranności Habilitantki w kwestiach natury pojęciowej warto jednak wskazać na częste użycie przez nią pojęcia „polnische Krone” (m. in. s. 5, 7, 8, 21, 26, 32, 34) w odniesieniu do – jak sama w innych miejscach zaznacza – „państwa polsko-litewskiego” („der polnisch-litauische Staat”, np. s. 9). Biorąc pod uwagę fakt, że pojęcie „Korona Polska” (lub „Korona Królestwa Polskiego”) nie jest tożsame z Rzeczpospolitą Objga Narodów, może ono wprowadzać w błąd i w tym sensie być odbierane jako kontrowersyjne.

Drugi rozdział rozprawy pt. „*Thornische Nachrichten von gelehrten Sachen* (1762–1766). Grundlegendes“ wypełniają technalia związane z periodykiem. Już na początku tej części książki Autorka sytuuje toruński dwutygodnik wśród „ambitnych czasopism recenzyjnych” („ein anspruchsvolles Rezensionsjournal”, s. 37). Motywacją do jego założenia był brak organu poświęconego nowościom pruskiego i polskiego rynku wydawniczego, dzięki czemu periodyk ten miał się stać – zdaniem Autorki – również pomostem w komunikacji między kulturą pruską i polską (s. 38). Jego swoistą misyjność ma podkreślać fakt, że powołanie go do życia nie było motywowane ekonomicznie (s. 40), a przez cały okres, w którym go wydawano, ustalona na dwa floreny wysokość rocznej prenumeraty, pokrywała – zdaniem Habilitantki – jedynie koszty druku. Według wszelkich świadectw zasadniczą rolę w założeniu (1762), a potem utrzymaniu pisma na rynku wydawniczym odegrał Johann Gottlieb Willamov, profesor języków klasycznych w toruńskim gimnazjum akademickim. Wraz z jego odejściem i objęciem przez niego stanowiska dyrektora szkoły w Petersburgu, „Toruńskie Wiadomości” (dalej zamiennie z „*Thornische Nachrichten*”) przestały się ukazywać.

Wprawdzie omawiany tu rozdział ma charakter raczej „techniczny”, daje on jednak okazję do przyjrzenia się sprawności analitycznej Pani Doktor. Widoczne to jest na przykład w części poświęconej próbie określenia wielkości nakładu toruńskiego periodyku, na temat czego brak jest twardych dowodów, czy choćby otwartych deklaracji ze strony gremium wydawniczego. Wychodząc od istniejącej literatury przedmiotu, odwołuje się więc Autorka do technik porównawczych, by ostatecznie na podstawie analogii z żurnalami o podobnym charakterze wywieść liczbę dwustu kilkudziesięciu egzemplarzy nakładu przy założeniu co najmniej dwustu prenumeratorów (s. 42). Tym samym koryguje ona wcześniejsze ustalenia, zakładające liczbę stu egzemplarzy (s. 41) jako standardowy nakład czasopisma.

Ponadto Autorka kreśli tu krótko zróżnicowany program „Toruńskich Wiadomości”, obejmujący szerokie spektrum nauk, niestroniący jednak od recenzji literatury pięknej i tekstów publicystycznych (s. 44f.). Do określenia wysokiego stopnia jego dywersyfikacji wykorzystuje Pani Doktor pojęcie polihistoryzmu. Najobszerniejszą część rozdziału poświęca Habilitantka na przedstawienie grona „wydawców i współpracowników” pisma (s. 47–56), rekrutujących się według jej ustaleń głównie spośród kadry pedagogicznej toruńskiego Gimnazjum Akademickiego.

Trzeci, najobszerniejszy, niemal stustronicowy (s. 57–152) i przez samą Autorkę najwyżej oceniany („Einleitung”, s. XI) rozdział rozprawy nosi tytuł „In Polen und Preussen“. Regionales Bewusstsein und Transfer von Ideen und Informationen im preußisch-polnischen Kulturraum im Spiegel der *Thornischen Nachrichten von gelehrten Sachen*“. Realizacja tej części monografii dokonuje się w duchu tezy, że istotą powołania do życia toruńskiego periodyku była „potrzeba stworzenia za pomocą czasopisma wspólnej prusko-polskiej przestrzeni komunikacji” (Autoreferat, s. 5). Tezę tę wywodzi Pani Doktor z programów przedstawionych w przedmowach do dwóch pierwszych roczników czasopisma, w których podkreśla się koncentrację na publikacjach pruskich i polskich („Unser Plan bleibt derselbe, der er gewesen, die preußischen und polnischen Schriften zu unserem Hauptwerk zu machen”, s. 64). Habilitantka jest świadoma tego, że realizację założonego programu, a tym samym siłę jej głównej tezy osłabiają proporcje w doborze materiału, wypadające zdecydowanie na niekorzyść wydawnictw polskich, stanowiących – jej zdaniem – zaledwie ok. dziesięć procent komentowanej materii (s. 65). Faktu tego nie tłumaczy jednak Autorka (złymi) zamiarami, czy wyrazem lekceważenia ze strony redakcji, ale względami obiektywnymi, polegającymi na (domniemanych) trudnościach z pozyskaniem tych publikacji oraz przypuszczalnym brakiem osobistych kontaktów recenzentów z polskimi uczonymi (s. 65). Tak więc, realizując swoje główne założenie, szczególną uwagę przywiązuje Habilitantka do spraw Rzeczypospolitej, publikacji tam wydawanych i osób szczególnie mocno zaangażowanych w rozwój nauk, reformy państwa, nieco mniej – sztuki i życie literackie.

Zawartość rozdziału stanowią przede wszystkim omówienia pól tematycznych i zagadnień genologicznych zdefiniowanych przez Panią Doktor, które – jej zdaniem – złożyły się na zasadniczą część problematyki poruszanej w „Toruńskich Wiadomościach”. Informacje te poprzedza Autorka wartymi podkreślenia rozważaniami nad różnymi koncepcjami tożsamości regionalnej, z jakimi można się było zetknąć w ówczesnych Prusach. Znalazły one wyraz w opracowaniach publicystycznych, w tym postawach autorów publikacji umieszczonych na łamach „Thornische Nachrichten”,

bądź przypisywanych im dzisiaj postawach (s. 59). Sedno pruskiego multiwersum tożsamościowego stanowiły trzy wyobrażenia, pozycjonujące Prusy Królewskie czy to jako część Rzeczypospolitej Obojga Narodów, czy to wspólnotę w znaczeniu Fichteańskim (*Entität*), na którą składały się Prusy Królewskie i Książęce, czy wreszcie jako podmiot autonomiczny z własną świadomością lokalną i własną kulturą pamięci (s. 58–62, 71, 83). Modele te odnosi Autorka do ustaleń trojga historyków: Janusza Małka, Hansa Jürgena Bömelburga i Karin Friedrich. Warto przy tym wspomnieć, że tematyką tą zajmowała się Pani Doktor już wcześniej, publikując w 2016 r. artykuł pt. *Regionale Identität im Königlichen Preußen in der 2. Hälfte des 18. Jahrhunderts. Versuch einer Rekonstruktion anhand von Pressebeiträgen*. Jego powtórnie opracowana i rozszerzona wersja stanowi – jak sama stwierdza (s. 58) – kanwę dwóch poświęconych tej problematyce podrozdziałów jej monografii.

W dalszej części rozdziału Habilitantka w przekonujący sposób skupia się na wyborze wielokrotnie powracających zagadnień, łącząc je w kompleksy tematyczne, jak – poza kwestiami tożsamościowymi – „Frühe Schriften Immanuel Kants” (Wczesne pisma Immanuela Kanta) czy „Mitteilungen über das gelehrte Leben in der Region” (Wiadomości o życiu naukowym w regionie), którym – moim zdaniem – można by podporządkować m. in. podrozdziały „Publikationen Gottfried Lengnicha” (Publikacje Gottfrieda Lengnicha), „Königsberger Periodika” (Periodyki königsberskie), „Danziger Periodika” (Periodyki gdańskie) i „Danziger Naturforschende Gesellschaft” (Gdańskie Towarzystwo Przyrodnicze). Tym samym wskazuję na możliwości wpisania treści tego rozdziału w nieco inną strukturę, nie czyniąc jednak z tego faktu zarzutu Autorce, która nie tylko ma prawo do własnej wizji, ale moim zdaniem wiarygodnie wywiązała się z trudnego zadania, jakim było przedłożenie syntetycznego ujęcia poruszanej na łamach omawianego czasopisma problematyki. Spektrum to uzupełniają zagadnienia gatunkowe, np. „Schönegeistige Literatur” (Literatura piękna) czy „Publizistik” (Publicystyka).

Za szczególnie wartościową kwestię uważam w tym kontekście – niezależnie od kwantytatywnej nadobecności w „Toruńskich Wiadomościach” przyczynków poświęconych sprawom pruskim – skupienie się Pani Doktor na szerokim spektrum zagadnień związanych z Polską. Czy to podrozdział poświęcony „Publikacjom dotyczącym elekcji Stanisława Augusta Poniatowskiego”, czy tony panegiryczne na cześć stylizowanego na uniwersalnego obrońcę chrześcijaństwa Jana III Sobieskiego, reakcje na przekłady klasyków na język polski, wsparcie tendencji reformatorskich przy okazji recenzji pism Stanisława Konarskiego, Wacława Piotra Rzewuskiego i Franciszka Bohomolca wszystko to razem wzięte stanowi ciekawe repetytorium polskiej kultury doby oświecenia. Dlatego

też, mimo że sprawom i omówieniom publikacji polskich Pani Doktor poświęca nieproporcjonalnie dużo miejsca w stosunku do ich faktycznej kwantytatywnej obecności na łamach „Toruńskich Wiadomości”, decyzję Autorki uważam za słuszną. Jej zasadność legitymizuje nakreślony w rozdziale pierwszym rozprawy opór rodzimych prasoznawców w zaliczeniu wydawanych w Prusach Królewskich, zwłaszcza Gdańsku i Toruniu, niemieckojęzycznych periodyków do szerzej pojętej spuścizny polskiego czasopiśmiennictwa.

Ostatni, czwarty, liczący 51 stron rozdział monografii pt. „*Die Thornischen Nachrichten von gelehrten Sachen als Rezensionsjournal*” przynosi najpierw rys historyczny czasopisma recenzyjnego. Stanowi on podstawę do przypisania toruńskiego periodyku do tej właśnie formy wydawniczej oraz jej dalsza charakterystyka. W oparciu o swój wcześniej opublikowany tekst Habilitantka podejmuje próbę rekonstrukcji zasad i kryteriów, w oparciu o które dokonywała się w gronie współpracowników „Toruńskich Wiadomości” ocena recenzowanych tekstów (podrozdział 4.3 „*Programmatische Grundpositionen*”). Ustalenia te zostają w kolejnym podrozdziale (4.4 „*Die Praxis des Rezensierens*”) zilustrowane konkretnymi przykładami, a całość zamyka ewolucja recenzji, głównie w XVIII wieku.

Nie negując zasadności i wartości przedstawionych tu treści, uważam że rozdział ten stanowi pewien problem strukturalny. Nie widzę wystarczającego uzasadnienia dla podnoszenia kwestii związanych z recenzją jako gatunkiem, w tym kreślenia jej rysu historycznego, formułowania definicji i charakterystyki w części czwartej po tym, jak jej praktyce poświęcono większość miejsca w rozdziale poprzednim (s. 80–152). Myślę, że przynajmniej znaczącą część zawartości rozdziału czwartego, z pożytkiem dla przejrzystości całego tekstu, można było umieścić w trzecim. Dobrym rozwiązaniem wydaje mi się integracja przynajmniej niektórych treści w ramach jednego rozdziału oraz roztrząsanie technikaliów przed szeroką prezentacją przykładów. W podobny sposób oceniam przedstawianie historii recenzji w tej części Europy prawie na samym końcu książki (podrozdział 4.5.1).

W konsekwencji ząębienia się zagadnień oraz wykorzystania przez Panią Doktor jej wcześniejszych publikacji pojawiają informacje redundantne. Nie chcąc nadmiernie rozbudowywać tej recenzji, dla ilustracji posłużę się tylko dwoma przykładami. Pierwszy dotyczy uzasadnienia powszechnie przyjętej z czasopismach recenzyjnych praktyki zapewniania recenzentom anonimowości:

- „Die Anonymität sollte den Verfassern die Möglichkeit zur freien Meinungsäußerung gewähren und sie vor eventuellen persönlichen Attacken schützen. Ab 1764 wurden viele Rezensionen am Ende mit Einzelbuchstaben versehen (A', B', D' etc.), die jedoch keine Initialen, sondern Sigel waren, zu deren Entschlüsselung heute keine Quellen vorliegen.“ (rozdz. 2, s. 47)

- „Eine gängige Praxis war, dass die Herausgeber der Rezensionszeitschriften die Autorschaft der konkreten Beiträge geheim hielten. Die Anonymität sollte die Autonomie des Kritikers wahren und ihn vor persönlichen Attacken schützen.“ (rozdz. 4 s. 155)
- „Die Autonomie des Redaktionsteams der *Thornischen Nachrichten von gelehrten Sachen* wurde, dies war gängige Praxis bei den Rezensionszeitschriften des 18. Jahrhunderts, durch Anonymität gewahrt. Auch wenn die Namen der Mitarbeiter allgemein bekannt waren, so wurden die einzelnen Beiträge ohne Namensnennung veröffentlicht. Ab 1764 hat man im Thorner Journal die Buchbesprechungen mit Siglen in Form einzelner Buchstaben gezeichnet.“ (rozdz. 4, s. 165)
- „Dass die Rezensionen in den *Thornischen Nachrichten von gelehrten Sachen* anonym veröffentlicht wurden, entsprach durchaus der zeitgenössischen Praxis. Die Anonymität galt im Rezensionsgeschäft als erforderliche und umstrittene Maßnahme zugleich. Sie sollte einerseits den Rezensenten die Möglichkeit einer uneingeschränkten Meinungsäußerung gewähren und sie vor eventuellen persönlichen Attacken schützen [...]“ (rozdz. 4, s. 201)

Drugi przykład wskazuje na ekstensywne użycie informacji o trzydziestoprocentowym udziale czasopism pruskich w ogólnej liczbie periodyków wydawanych w ówczesnej Rzeczypospolitej. (Notabene, w opublikowanym w 2016 r. artykule *Prasa Prus Królewskich w XVIII wieku – problemy recepcji w dotychczasowej historiografii i perspektywy badawcze* Pani Doktor pisała jeszcze o 25 procentach; tekst ten dotyczył jednak realiów tylko XVIII wieku. Być może stąd wynika owa różnica, być może jest to jednak jedna z licznych korekt pojawiających się w jej monografii.)

- „Obwohl Zeitschriften und Zeitungen aus dem Königlichen Preußen ca. 30 Prozent der gesamten Presseproduktion Polen-Litauens im 17. und 18. Jahrhundert ausmachen, werden sie in vielen synthetischen (darunter bibliographischen oder enzyklopädischen) Bearbeitungen der polnischen Pressegeschichte marginalisiert oder vollständig übergangen.“ („Einleitung“, s. X)
- „Dies macht ca. 30 Prozent der gesamten Presseproduktion des polnisch-litauischen Staates im 17. und 18. Jahrhundert aus.“ (rozdz. 1, s. 2)
- „Obwohl sie sowohl in qualitativer als auch in quantitativer Hinsicht eine schwer zu überschätzende Schriftengruppe bilden (gemeint sind hier einerseits die Vielfalt und die Vorreiterrolle der von ihnen vertretenen Pressegenres und andererseits der hohe, um 30 Prozent betragende Anteil der königlich-preußischen Periodika an der gesamten Presseproduktion des polnisch-litauischen Staates im 17. und 18. Jahrhundert), werden sie in maßgebenden pressegeschichtlichen Gesamtdarstellungen marginalisiert oder schlichtweg übergangen.“ (rozdz. 1, s. 9f.)

Ostatnie uwagi, dotyczące pewnych uchybień formalnych, nie zmieniają mojej wysokiej oceny przedłożonej rozprawy, którą uważam za oryginalny i wartościowy wkład Pani Doktor Chlewickiej w eksplorację dwóch obszarów badawczych: kultury regionalnej dawnych Prus Królewskich i początków czasopiśmiennictwa polskiego. Monografia *Presse als Medium des Kulturtransfers* jest nie tylko największym osiągnięciem naukowym Habilitantki, ale również ukoronowaniem jej dotychczasowej aktywności badawczej. Ona sama wyznacza temu dziełu rolę „podsumowania” jej zainteresowań ostatniej dekady. Jego fundament zbudowała na przynajmniej ośmiu krótszych publikacjach, poświęconych toruńskiemu periodykowi (Autoreferat, s. 10), których większość doczekała

się wykorzystania, niekiedy również ponownego opracowania, w ramach przedłożonego przez nią studium. W swojej monografii, opartej szczęśliwie na dwóch stabilnych i równie ważnych filarach – własnych analizach oraz interdyscyplinarnej lekturze, integrującej historię regionu, kulturoznawstwo, literaturoznawstwo i historię literatury – Habilitantka jawi się jako badaczka samodzielna, zdolna do formułowania istotnych postulatów analitycznych, pogłębionej refleksji krytycznej i sprawnego przedstawiania wyników badań (czego świadectwem jest liczący 830 przypisów aparat naukowy uzupełniony 22-stronicową bibliografią), ponadto odczytana w literaturze przedmiotu i skrupulatna w dowodzeniu.

2.2 Ogólna ocena dorobku naukowego

Na dorobek naukowy Pani Doktor Katarzyny Chlewickiej składają się dwie monografie, przy czym jedna („*Uns ist die Kunst nur ein schöner Zeitvertreib*”. *Leben und Schaffen Susanne von Bandemmers [1751–1828]*, 2010) jest odświeżoną wersją jej dysertacji doktorskiej, drugą zaś toruńska badaczka przedłożyła jako główne osiągnięcie badawcze w jej postępowaniu habilitacyjnym. Ponadto po uzyskaniu stopnia naukowego doktora opublikowała ona dwanaście artykułów w tomach zbiorowych (rozdziały w monografiach naukowych) i leksykonach oraz osiem w czasopismach naukowych.

Tu też zaczyna się problem, ponieważ aby uniknąć podwójnej oceny, z tej liczby należy wyliczyć: pierwszą dysertację, ponieważ nawet jeśli stanowi ona – jak pisze sama Autorka (Autoreferat, s. 11) – uzupełnioną wersję obronionej pięć lat wcześniej monografii, została już oceniona w jej przewodzie doktorskim. Po drugie należy pominąć publikacje, które – wprawdzie załączone do dokumentacji – w rozszerzonych, bądź tylko odświeżonych wersjach stanowią części rozprawy habilitacyjnej i w ramach jej ewaluacji, zostały już w tej recenzji – jako jej komponenty – poddane ocenie. W tym miejscu pojawia się sygnalizowana już wcześniej niejasność. Pani Doktor ujawniła w rozdziale wstępnym („*Einleitung*”, s. XIII) wykorzystanie w znaczącym stopniu „pięciu” wcześniej wydanych publikacji. Chodzi zapewne o następujące przyczynki:

1. *Das literarische Echo der Thronbesteigung Stanisław August Poniatowskis anhand der Besprechungen in den „Thornischen Nachrichten von gelehrten Sachen“*, w: Edyta Grotek (red.), *Wo seit jeher zwei Herzen schlagen. Toruń/ Thorn als Gegenstand germanistischer Untersuchungen*, Toruń 2014, s. 35–54.
2. *Die Rezeption der Danziger Zeitschriften in den „Thornischen Nachrichten von gelehrten Sachen“ (1762–1766)*, w: *Studia Germanica Gedanensia*, Bd. 27 (2012), s. 205–310.

3. *Ein gelehrtes Netzwerk im Spiegel der Presse. Das Journal „Thornische Nachrichten von gelehrten Sachen“ (1762–1766) über die Danziger Naturforschende Gesellschaft*, w: *Studia Germanica Gedanensia*, 31/2014, s. 278–287.
4. „Es ist eben so gefährlich ein Schriftsteller als ein Journalist zu werden.“ *Über die Maßstäbe des angemessenen Rezensierens in den „Thornischen Nachrichten von gelehrten Sachen“ (1762–1766)*, w: Joanna Kodzik/Anna Mikołajewska (red.), *Reisen, Wahrnehmen, Kommunizieren im deutsch-polnischen Kontext in der Frühen Neuzeit*, Festschrift zum 65. Geburtstag von Prof. Dr. Włodzimierz Zientara, Bremen 2019, s. 215–226.
5. *Regionale Identität im Königlichen Preußen in der 2. Hälfte des 18. Jahrhunderts. Versuch einer Rekonstruktion anhand von Pressebeiträgen*, w: Edyta Grotek/Katarzyna Norkowska (red.), *Sprache und Identität. Philologische Einblicke*, Berlin 2016, s. 197–105.

Na stronie 10 monografii przyznała ponadto, że następujące potem rozważania oparła na dwóch kolejnych tekstach („zwei Aufsätze von mir [...], auf die ich mich auch im Folgenden stütze”), których nie zadeklarowała wcześniej jako części składowych jej monografii. Chodzi tu o przy-
czynki:

1. *Prasa Prus Królewskich w XVIII wieku: problemy recepcji w dotychczasowej historiografii i perspektywy badawcze*, *Rocznik Historii Prasy Polskiej*, 2/19 (2016), s. 5–20.
2. *Über das Desiderat einer Zeitschriften- und Zeitungs-Bibliografie für das Königliche Preußen*, w: Andrzej Radziwiński/Jacek Rakoczy/Helmut Flachenecker/Renata Skowrońska (red.), *Migration, Kommunikation, Transfer*, Göttingen 2021, s. 175–195.

W konsekwencji mamy do czynienia z dwiema kolejnymi publikacjami, które – ze względu na znaczny stopień wykorzystania ich treści w monografii – powinny zostać wykluczone z oceny. Po weryfikacji stwierdzam, że jest to uzasadnione. Aby niepotrzebnie nie wydłużać tej recenzji, ograniczę się tu do analizy tylko jednego tekstu, i to bynajmniej nie przedstawiając wszystkich paraleli.

<i>Prasa Prus Królewskich w XVIII wieku – problemy w dotychczasowej historiografii i perspektywy badawcze</i> (2016)	<i>Presse als Medium des Kulturtransfers. Das Journal „Thornische Nachrichten von gelehrten Sachen“ (1762–1766) im preußisch-polnischen Kulturraum</i> (2024)
„Najwcześniejsze próby ujęcia historii wydawnictw periodycznych, podejmowane w I połowie XIX w., obejmowały jedynie niewielki procent XVIII-wiecznej polskiej produkcji prasowej. Pierwsze prace tego typu autorstwa Felixa Bentkowskiego (1814), Konstantego Majeranowskiego (1829) czy Adama Jochera (1840) wymieniały nie więcej niż kilkanaście,	„Keinerlei Verweise auf die Zeitungen und Zeitschriften aus dem Gebiet des Königlichen Preußen sind in den ersten Versuchen einer Erfassung der polnischen Pressegeschichte von Felix Bentkowski (1814), Konstanty Majeranowski (1829), Adam Jocher (1840) oder Karol Szajnocha (1848) zu finden. Dies dürfte allerdings auf die Unvollkommenheit dieser

w większości warszawskich, tytułów z tego okresu, ograniczając się w dużej mierze do funkcji rejestrująco-systematyzującej. Nieco szerzej wybrane czasopisma omówił Karol Szajnocha w szkicu <i>Literatura czasowa w Polsce</i> z roku 1848. Te pierwsze, niepełne zestawienia wydawnictw periodycznych nie zawierają wzmianek dotyczących periodyków z terytorium Prus Królewskich.” (s. 10)	frühen synthetisch angelegten pressehistorischen Darstellungen aus der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts zurückzuführen sein, die nur einen Bruchteil des polnischen (meistens nur Warschauer) Pressemarktes im 17. und 18. Jahrhundert erfassten und einen hauptsächlich registrierenden Charakter hatten.“ (s. 10)
„Autorem dwóch najszerzej zakrojonych, bo poświęconych dziejom prasy na świecie, prac z tego okresu jest Stanisław Jan Czarnowski, pierwszy polski prasoznawca, z ambicjami naukowymi’ [...]. Inaczej rzecz ma się w przypadku syntezy <i>Literatura periodyczna i jej rozwój</i> (1895) z obszernym, kilkudziesięciostrońcowym rozdziałem dotyczącym czasopiśmiennictwa polskiego. Czarnowski omawia w niej XVIII-wieczne wydawnictwa gdańskie i toruńskie w obu wyodrębnionych przez siebie okresach najwcześniejszej historii prasy w Polsce, [...] przy czym więcej uwagi poświęca periodykom z Torunia, podkreślając wielokrotnie ich związek z polską kulturą”. (s. 11)	„Zu den wichtigsten Forschern des 19. Jahrhunderts, die die Danziger und Thorner Presse des 18. Jahrhunderts in ihre pressegeschichtlichen Darstellungen (wenn auch nur teilweise) integriert haben, gehörten Karol Estreicher, [...] und Stanisław Jan Czarnowski, der erste polnische Pressekenner mit ‚wissenschaftlichem Ehrgeiz‘. [...] Czarnowskis Studie zur europäischen Pressegeschichte von 1895, <i>Literatura periodyczna i jej rozwój</i> [Die periodische Literatur und ihre Entwicklung], ging hingegen auf zwei periodische Titel aus Danzig und drei Titel aus Thorn ein und verwies ausdrücklich auf den Zusammenhang insbesondere der Thorner Periodika mit der polnischen Kultur.“ (s. 11)
„Prasa gdańska i toruńska obecna jest również w pierwszej polskiej bibliografii narodowej Karola Estreichera, gdzie w zestawieniu najstarszych czasopism przygotowanym przez Korneliego Juliusza Hecka, dodajmy, również nie wolnym od pomyłek, znalazły się 3 czasopisma z Gdańska (<i>Wöchentliche Danziger Nachrichten und Anzeigen</i>, <i>Polnische Bibliothek</i>, <i>Neue Nachrichten zur Bücher- und Münzkunde</i>) i 4 toruńskie (<i>Das gelehrte Preussen</i>, <i>Neues der Welt aus den Zeitungen und Büchern</i>, <i>Thornische Wöchentliche Nachrichten und Anzeigen</i>, <i>Thornische Historische Nachrichten</i>).“ (s. 11)	„Das in der polnischen Nationalbibliographie von Estreicher (1870) veröffentlichte Verzeichnis der frühesten polnischen Zeitschriften aus der Feder Korneli Juliusz Hecks lieferte Angaben zu drei Zeitschriften aus Danzig (<i>Wöchentliche Danziger Nachrichten und Anzeigen</i>, <i>Polnische Bibliothek</i>, <i>Neue Nachrichten zur Bücher- und Münzkunde</i>) und fünf aus Thorn (<i>Das gelehrte Preussen</i>, <i>Continuirtes gelehrtes Preussen</i>, <i>Neues der Welt aus den Zeitungen und Büchern</i>, <i>Thornische Wöchentliche Nachrichten und Anzeigen</i>, <i>Thornische Historische Nachrichten</i>).“ (s. 11)
„Możliwości skorzystania z ustaleń Estreichera (1870) i Czarnowskiego (1895) nie miał jeszcze Franciszek Maksymilian Sobieszczański podczas opracowywania hasła ‚czasopisma polskie’ dla <i>Encyklopedii powszechnej Orgelbranda</i> z roku 1861. Być może z tego powodu uwzględnił tylko jeden periodyk toruński, <i>Thornische Wöchentliche Nachrichten und Anzeigen</i>, omawiając go za to (podobnie jak	„Während noch Franciszek Sobieszczański im Artikel <i>Czasopisma polskie</i> [Polnische Zeitschriften] für die <i>Encyklopedia powszechna Orgelbranda</i> [Orgelbrands Allgemeine Enzyklopädie] von 1861 immerhin einen Titel aus dem Gebiet des Königlichen Preußen (<i>Thornische Wöchentliche Nachrichten und Anzeigen</i>) berücksichtigte, entschied sich Piotr Chmielowski, in seinem Beitrag <i>Dziennikarstwo</i>

zrobił to później Czarnowski) dość obszernie, zwłaszcza pod kątem treści nawiązujących do polskiej historii i kultury. Ale już Piotr Chmielowski, autor hasła „dziennikarstwo polskie” w <i>Wielkiej encyklopedii powszechnej ilustrowanej</i> z roku 1896, mógł uwzględnić wyniki badań poprzedników i zrobić to, odwołując się bezpośrednio zarówno do prac Czarnowskiego i Estreicherza, jak i do opracowania Sobieszczańskiego. Mimo to całkowicie pominął periodyki gdańskie i toruńskie, nie tylko nie wspominając o ich istnieniu, ale stwierdzając, że pomiędzy wydaniem pisma „Mercurius Polonicus” z roku 1698 a ukazaniem się „Nowin polskich” w roku 1729 (a więc w czasie rozkwitu czasopiśmiennictwa na terenie Prus Królewskich), nastąpiła w Polsce „długoletnia przerwa w wydawnictwach stałych” (s. 12)	<i>polskie</i> [Polnischer Journalismus] für die <i>Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana</i> [Große allgemeine illustrierte Enzyklopädie] aus dem Jahre 1896, die Periodika aus Danzig und Thorn gänzlich auszulassen. Und das, obwohl er sich explizit auf die Arbeiten von Estreicher, Czarnowski und Sobieszczański bezieht. Was noch schwerer wiegt, ist die Feststellung von Chmielowski, dass im Zeitraum zwischen der Herausgabe des <i>Mercurius Polonicus</i> im Jahre 1698 und der Erscheinung der <i>Nowiny polskie</i> [Polnische Novellen] von 1729 (also in der Zeit einer intensiven Entwicklung des Pressemarktes im Königlichen Preußen, insbesondere in Thorn) auf dem Gebiet Polens überhaupt keine periodischen Schriften veröffentlicht worden sind.” (s. 12)
„Podobnie rzecz ma się z <i>Encyklopedią staropolską</i> Zygmunta Glogera z roku 1900, gdzie historię prasy ujęto w postaci liczącego ponad 300 pozycji alfabetycznego wykazu periodyków z lat 1661–1830. Gloger, podobnie jak Chmielowski, opiera się na Estreicherze, widząc jednak wyraźnie, że również on traktuje jego ustalenia wybiórczo. Jedynym czasopismem z terenu Prus Królewskich wymienionym w wykazie jest „Polnische Bibliothek” z roku 1718.” (s. 12)	„Von einer Marginalisierung der periodischen Schriften aus dem Königlichen Preußen in polnischen pressegeschichtlichen Arbeiten aus dem 19. Jahrhundert kann man auch in Bezug auf die <i>Encyklopedia staropolska</i> [Altpolnische Enzyklopädie] von Zygmunt Gloger (1900) sprechen. Auch Gloger hat sich, eigenen Angaben zufolge, auf die polnische Nationalbibliographie von Estreicher gestützt. Trotzdem hatte er in sein relativ umfangreiches, weil über 300 Einträge zählendes alphabetisches Verzeichnis der periodischen Schriften aus dem Zeitraum 1661–1830 nur einen Titel aus dem Gebiet des Königlichen Preußen einbezogen, und zwar die <i>Polnische Bibliothek</i> von 1718.” (s. 12f.)
„I tak na przykład próżno szukać śladów prasy toruńskiej czy gdańskiej w studium <i>Dziennikarstwo polskie. Zarys historyczny</i> Stefana Górskiego z roku 1905, anonsonowanym przez samego autora jako pierwsze samodzielne opracowanie obejmujące „całokształt rozwoju dziennikarstwa polskiego od pierwszych jego początków, aż po dni ostatnie”. Zupełnie inaczej rzecz ma się w wydanej pięć lat później, liczącej zaledwie trzydzieści kilka stron, pracy <i>O polskim czasopiśmiennictwie najstarszej doby. Od jego początku do okresu stanisławowskiego, tj. do roku 1764</i> Grzegorza Smólskiego.” (s. 13)	„Den bequemen Weg einer völligen Weglassung dieser wenig untersuchten Periodikagruppe aus der polnischen Pressegeschichte wählte Stefan Górski in der <i>Studie Dziennikarstwo polskie. Zarys historyczny</i> [Der polnische Journalismus. Ein historischer Abriss] von 1905, auch wenn er seine Arbeit als den ersten selbständigen Forschungsbeitrag zur „Gesamtentwicklung des polnischen Journalismus, von seinen Anfängen bis in die letzten Tage“ konzipiert haben wollte. Nur fünf Jahre später meldete sich Grzegorz Smólski mit der Abhandlung <i>O polskim czasopiśmiennictwie</i>

	najstarszej doby. Od jego początku do okresu stanisławowskiego, tj. do roku 1764.” (s. 13)
„Ciekawe światło na chaos panujący w recepcji periodyków toruńskich i gdańskich w I połowie XX wieku rzuca porównanie prac Stanisława Jarkowskiego i Adama Bara z końca lat 30. Mimo że obaj autorzy zdecydowali się na uwzględnienie prasy Prus Królewskich, część ich ustaleń wyklucza się wzajemnie. W dość obszernym opracowaniu <i>Die polnische Presse in Vergangenheit und Gegenwart</i> (1937), dla którego Aleksandra Garlicka proponuje określenie ‚Vademecum historii prasy polskiej‘, Jarkowski omawia w sumie 6 tytułów z Torunia, kładąc nacisk na ich tematyczny związek ze sprawami polskimi i kwestią stosunków polsko-pruskich. Bar w swoim krótkim <i>Zarysie dziejów czasopiśmiennictwa polskiego do wybuchu powstania listopadowego</i> (1938) ogranicza się do 4 tytułów toruńskich, podkreślając jednak, że ‚nie miały bliższego związku z polskim życiem umysłowym‘. Co ciekawe Jarkowski w ogóle nie wspomina o gdańskiej ‚Polnischer Bibliothek‘ figurującej w pracach wielu jego poprzedników jako sztandarowy przykład silnych powiązań z Rzeczpospolitą (jedynym czasopiśmem gdańskim uwzględnionym przez niego są ‚Nachrichten zur Bücher- und Münzkunde‘). Na ‚Polnischer Bibliothek‘ zwraca za to uwagę Bar, zaliczając ją jednak w poczet czasopism niezwiązanych z kulturą polską. Pewna zgodność panuje natomiast w obu pracach co do szczególnego znaczenia toruńskiego tygodnika polityczno-ogłoszeniowego ‚Thornische Wöchentliche Nachrichten und Anzeigen‘. Jarkowski omawia ten tytuł bardzo szeroko, głównie w świetle jego powiązań z warszawskim ‚Monitorem‘. Bar uznaje ten właśnie periodyk za najlepsze czasopismo uczone wydawane wówczas w Polsce, prawdopodobnie kierując się treścią ‚uczonego dodatku‘ do tego pisma, bo przecież sam periodyk miał charakter polityczno-ogłoszeniowy.“ (s. 13f.)	„Davon, dass der widersprüchlichen Rezeption der Thorner und Danziger Periodika in der polnischen historischen Presseforschung der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts oft eine unzureichende Kenntnis des Quellenmaterials zugrunde lag, zeugen die Arbeiten von Stanisław Jarkowski und Adam Bar vom Ende der 1930er Jahre. Beide Autoren haben die Presse aus dem Königlichen Preußen in ihre Darstellungen einbezogen, doch ihre Schlussfolgerungen schließen einander weitgehend aus. Die ausführliche deutschsprachige Studie von Jarkowski <i>Die polnische Presse in Vergangenheit und Gegenwart</i> von 1937 hebt den inhaltlichen Zusammenhang der königlich-preußischen Periodika mit den polnischen Angelegenheiten und der Frage der polnisch-preußischen Verhältnisse hervor. Die Abhandlung <i>Zarys dziejów czasopiśmiennictwa polskiego do wybuchu powstania listopadowego</i> [Abriss der Geschichte des polnischen Zeitschriftenwesens bis zum Ausbruch des Novemberaufstandes] von Bar aus dem Jahre 1938 geht dagegen von der Grundannahme aus, dass sie ‚keinen näheren Zusammenhang mit dem geistigen Leben in Polen hatten‘. Erstaunlicherweise übergang Jarkowski gänzlich die Danziger <i>Polnische Bibliothek</i>, die in den Arbeiten seiner Vorgänger als Paradebeispiel für die starken inhaltlichen Bezüge der Presse des Königlichen Preußen zur polnischen Geschichte fungierte. In der Pressegeschichte Bars kommt die <i>Polnische Bibliothek</i> zwar vor, wird jedoch unter die Periodika gezählt, die in keinem Zusammenhang mit der polnischen Kultur stünden. Von einer Übereinstimmung zwischen beiden Autoren kann man lediglich hinsichtlich der besonderen Bedeutung des Thorner Intelligenzblattes <i>Thornische Wöchentliche Nachrichten und Anzeigen</i> sprechen. Jarkowski analysierte es vor allem im Kontext seiner Bezugnahme auf das wichtigste Presseorgan der polnischen Aufklärung, den Warschauer <i>Monitor</i> (1765–1785). Bar hielt es wiederum für die wichtigste gelehrte Zeitschrift auf dem Gebiet Polens in dieser Zeit, muss dabei jedoch den gelehrten

	Anhang zu diesem Periodikum gemeint haben, denn die Zeitschrift selbst war ein Anzeigen- und Nachrichtenblatt.“ (s. 14f.)
„Pierwsza powojenna synteza historii prasy autorstwa Zygmunta Młynarskiego z roku 1956 prasę gdańską i toruńską uwzględnia jedynie w bardzo małym zakresie. Krótkie omówienie dotyczy tu ‚Polnische Bibliothek‘ jako periodyku poświęconego wyłącznie sprawom polskim oraz ‚Das Gelahrte Preussen‘, któremu Młynarski przyznaje status pierwszego czasopisma ‚o charakterze wyłącznie naukowym‘. W załączonym wykazie czasopism figurują jeszcze ‚Thornische Wöchentliche Nachrichten und Anzeigen‘ z niepełną nazwą i błędnymi datami wydania, powtórzonymi najprawdopodobniej za Sobieszczańskim. Jeszcze bardziej ograniczoną perspektywę przyjmuje rok później Ignacy Próchnicki. W jego <i>Próbie periodyzacji historii prasy polskiej</i> znalazło się miejsce już tylko dla ‚Polnische Bibliothek‘.” (s. 14f.)	„Die erste in der Nachkriegszeit herausgegebene Synthese der polnischen Pressegeschichte <i>Zarys historii prasy polskiej</i> [Abriss der polnischen Pressegeschichte] von Zygmunt Młynarski aus dem Jahre 1956 ging immerhin noch auf drei Periodika aus dem Gebiet des Königlichen Preußen, die <i>Polnische Bibliothek</i> , das <i>Gelahrte Preussen</i> sowie die <i>Thornischen Wöchentlichen Nachrichten und Anzeigen</i> (die allerdings mit einem unvollständigen Namen und fehlerhaften, wahrscheinlich noch von Sobieszczański übernommenen Erscheinungsdaten aufgeführt sind) ein. In der ein Jahr später erschienenen Arbeit <i>Próba periodyzacji historii prasy polskiej</i> [Versuch einer Periodisierung der polnischen Pressegeschichte] von Ignacy Próchnicki wurde nur noch ein Titel, die <i>Polnische Bibliothek</i> , berücksichtigt.” (s. 15f.)
„Niewątpliwie największy wpływ na obraz dziejów prasy w Polsce wywarły w XX wieku prace Jerzego Łojka. Tym samym determinowały one również sposób postrzegania przez badaczy periodyków z terenu Prus Królewskich. Kluczowe znaczenie przypisać należałoby tu dwóm publikacjom. Pierwsza z nich to wydana w roku 1965 <i>Bibliografia prasy polskiej 1661–1831</i> , która w założeniu obejmować miała wszystkie, również obcojęzyczne czasopisma wydane na terytorium Rzeczypospolitej w jej granicach przed rokiem 1772. Znalazło się w niej jednak jedynie 8 periodyków toruńskich, gdańskie pominięto (jeśli nie liczyć ‚Polnische Bibliothek‘ mylnie przypisanej Toruniowi) i pozostawiono do osobnego opracowania, do którego jednak nigdy nie doszło. Przyczyny wyłączenia prasy gdańskiej Łojek przedstawił w tym samym roku w opracowaniu <i>Statystyka prasy polskiej okresu 1661–1831</i> , uznając że ‚rozwój prasy gdańskiej przebiegał autonomicznie w znacznym odseparowaniu od życia społecznego i kulturalnego reszty ziem polskich‘. Uzasadnienie to, mimo że tak budzące kontrowersje, nie wyjaśniło jednak całkowitego pominięcia kwestii istnienia	„Die Rezeption der frühen polnischen Pressegeschichte wurde im 20. und selbst noch im 21. Jahrhundert am nachhaltigsten durch pressehistorische Beiträge von Jerzy Łojek geprägt. Eine Schlüsselbedeutung kam dabei zwei großen Publikationen zu – der 1965 herausgegebenen <i>Bibliographie Bibliografia prasy polskiej 1661–1831</i> [Bibliographie der polnischen Presse 1661–1831] sowie der ersten in der polnischen Forschung so breit angelegten wissenschaftlich fundierten Synthese der frühen Pressegeschichte: <i>Zarys historii prasy polskiej w latach 1661–1831</i> [Abriss der polnischen Pressegeschichte der Jahre 1661–1831] von 1972. Entgegen dem darin explizit vorgebrachten Vorsatz, alle, auch fremdsprachige [sic!] auf dem Gebiet Polens bis 1772 herausgegebenen Periodika zu erfassen, wurden jedoch in Łojeks <i>Bibliographie</i> nur acht periodische Schriften aus Toruń aufgenommen. Alle Danziger Zeitungen und Zeitschriften (mit Ausnahme der <i>Polnischen Bibliothek</i> , die man irrtümlicherweise Thorn zugeschrieben hat) ließ man aus und zwar zu einer getrennten Bearbeitung, zu der es jedoch nie gekommen ist. Die große Synthese hingegen, die im Jahre

prasy Prus Królewskich w innej niezwykle istotnej dla badań nad dziejami prasy publikacji Jerzego Łojka. Chodzi tu o <i>Zarys historii prasy polskiej w latach 1661–1831</i>, pierwszą naukową syntezę dziejów prasy polskiej XVIII wieku, wydaną w roku 1972, która na lata stała się głównym punktem odniesienia dla wielu badaczy historii prasy polskiej osiemnastego stulecia.” (s. 16f.)	1976 in unveränderter Fassung als erster Band der <i>Geschichte der polnischen Presse</i> erschien” und von da an eine Hauptreferenzpunkt für die polnische Presseforschung bildete, kam hingegen ganz ohne Periodika aus dem Gebiet des Königlichen Preußen aus. Die Ausgrenzung der Danziger Periodika aus der Bibliographie von 1765 begründete Łojek in der Abhandlung <i>Statystyka prasy polskiej okresu 1661–1831</i> [Statistik der polnischen Presse in der Zeit 1661–1831] mit der Feststellung, dass die Entwicklung des Danziger Pressemarktes in weitgehender Isolation vom gesellschaftlichen und kulturellen Leben der restlichen Gebiete Polens verlief.“ (s. 17)
„Zaproponowany przez Jerzego Łojka obraz dziejów wydawnictw periodycznych XVIII wieku w Polsce okazał się niezwykle trwały. Marginalizacja prasy Prus Królewskich czy też zupełne jej pomijanie stały się praktyką stosowaną aż po wiek XXI. Nie sposób wymienić tu wszystkich publikacji upowszechniających taki stan rzeczy. Jedną z pierwszych była z pewnością <i>Encyklopedia wiedzy o prasie</i> z roku 1976, gdzie Gdańsk i Toruń doczekały się jedynie lapidarnej wzmianki jako jedne z miast, w których pojawia się „szereg innych gazet ogłoszeniowych” oraz „różne czasopisma obcojęzyczne.” (s. 17)	„Das mit den Publikationen von Łojek sanktionierte lückenhafte Bild der frühesten polnischen Pressegeschichte erwies sich als äußerst beständig. Die Marginalisierung oder gänzliche Ausgrenzung der Periodika aus dem Gebiet des Königlichen Preußen wurde zu einer gängigen Praxis bis ins 21. Jahrhundert hinein. Eine der ersten überblicksartigen Veröffentlichungen der 1970er Jahre, die diesem negativen Rezeptionsmuster folgte und die Danziger und Thorner Periodika an den Rand drängte, war <i>Encyklopedia wiedzy o prasie</i> [Enzyklopädie des Wissens über die Presse] von 1976, in der Danzig und Thorn lediglich beiläufig erwähnt werden, und zwar als zwei von mehreren polnischen Städten, in denen im 18. Jahrhunderts fremdsprachige Zeitschriften erschienen sind.“ (s. 18)
„Na upowszechnienie takiego sposobu ujmowania historii prasy polskiej nie miały wpływu pojedyncze odmienne stanowiska czy też krytyczne głosy innych badaczy. A przecież już w rok po ukazaniu się bibliografii Jerzego Łojka znacznie pełniejszą wersję dziejów prasy XVIII wieku zaprezentowała Elżbieta Aleksandrowska w bibliografii literatury polskiej <i>Nowy Korbut</i>. Opracowane przez nią z dużą badawczą skrupulatnością hasło „czasopiśmiennictwo” w tomie szóstym tej bibliografii traktuje periodyki Prus Królewskich jako	„Auf die Verbreitung der schnell zum Kanon gewordenen verengten Perspektive von Jerzy Łojek konnten vereinzelte kritische Stimmen oder entgegengesetzte Stellungnahmen anderer Presseforscher kaum Einfluss nehmen. Einen viel weiteren Blick auf die Pressegeschichte des 18. Jahrhunderts schlug bereits 1966 [...] Elżbieta Aleksandrowska vor. In ihrem Beitrag <i>Czasopiśmiennictwo</i> [Zeitschriftenwesen] für die Bibliographie der polnischen Literatur <i>Nowy Korbut</i> lieferte sie verlässliche Angaben zu allen Periodikatypen aus Danzig und Thorn, von den Nachrichten- und Anzeigeblättern

integralną część polskiego rynku prasowego okresu Oświecenia.” (s. 17)	über die gelehrten Zeitschriften (mit Hervorhebung des Vorreitercharakters vieler von ihnen) bis hin zu den moralischen Wochenblättern.“ (s. 19)
„O należne periodykom gdańskim i toruńskim miejsce w historii prasy staropolskiej wielokrotnie i zdecydowanie upominał się Stanisław Salmonowicz, autor szeregu publikacji dotyczących życia naukowego i kulturalnego Prus Królewskich. Swoje stanowisko w tej kwestii Salmonowicz zaprezentował najpełniej w artykule <i>Uwagi polemiczne o dziejach prasy polskiej w dobie przedrozbiorowej</i> pomyślanym jako krytyka <i>Zarysu historii prasy polskiej w latach 1661–1831</i> Jerzego Łojka. Dla Salmonowicza jest sprawą bezdyskusyjną, że periodyki z terenu Prus Królewskich należą do historii prasy dawnej Rzeczypospolitej bez względu na ich związek ze sprawami krajowymi.” (s. 18)	„Für die Periodika aus Danzig und Thorn und den ihnen gebührenden Platz in der polnischen Pressehistoriographie trat mehrmals Stanisław Salmonowicz ein. In sein, als Polemik gegen Łojeks Pressegeschichte konzipierten Beitrag <i>Uwagi polemiczne o dziejach prasy polskiej w dobie przedrozbiorowej</i> [Polemische Anmerkungen über die Geschichte der polnischen Presse vor den Teilungen] von 1977 stellte er außer Diskussion, dass alle auf dem Gebiet des Königlichen Preußen herausgegebenen periodischen Schriften zum Pressemarkt der polnischen Adelsrepublik gehören, und zwar völlig unabhängig von ihrem Zusammenhang mit der polnischen Kultur.“ (s. 20)
„W roku 1987 Salmonowicz zaprezentował alternatywny wobec syntezy Łojka obraz historii czasopiśmiennictwa XVIII wieku, eksponujący znaczenie wydawnictw toruńskich i gdańskich w dziejach polskiej kultury oraz ich prekursorską rolę w rozwoju prasy Rzeczypospolitej. Opracowanie to, zatytułowane <i>Die Zeitschriftentypen in Polen und ihre Rolle als Förderer der Aufklärung (Typy czasopism w Polsce i ich rola w kształtowaniu Oświecenia)</i> , nie miało jednak dużej siły przebicia. Powodem były zapewne zarówno skrótowa forma (artykuł), jak i język wydania (tekst ukazał się tylko po niemiecku). Bez echa przeszedł też dużo późniejszy, opublikowany również tylko w języku niemieckim, szkic historii prasy polskiej XVII i XVIII wieku autorstwa Henryka Rietza z roku 2008, w którym omówione zostały wybrane periodyki toruńskie, gdańskie i elbląskie.” (s. 18f.)	„Im Jahre 1987 legte Salmonowicz in dem Beitrag <i>Die Zeitschriftentypen in Polen und ihre Rolle als Förderer der Aufklärung</i> eine eigene alternative Synthese der polnischen Pressegeschichte des 18. Jahrhunderts vor, worin er Danzig und Thorn den Status von Pressezentren zukommen ließ und ihre Pionierrolle für die Entfaltung des polnischen Pressemarktes hervorhob. Sein Vorschlag hat jedoch wenig Widerhall bei polnischen Pressehistorikern gefunden, möglicherweise, weil er ausschließlich in deutscher Sprache und lediglich in Form eines Aufsatzes erschien. Ohne Echo blieb auch eine andere, ebenfalls nur auf Deutsch und in komprimierter Form verfasste Geschichte der frühen polnischen Presse <i>Entstehung und Entfaltung der Presse in Polen im 17. und 18. Jahrhundert</i> von Henryk Rietz aus dem Jahre 2008, die mehrere Thorner, Danziger und Elbinger Periodika berücksichtigte.“ (s. 20f.)

To przykładowe zestawienie synoptyczne dowodzi tak daleko posuniętej zbieżności tekstów – analogiczna sytuacja występuje w przypadku drugiego artykułu – że wymusza wyłączenie również tych dwóch publikacji Habilitantki z ogólnej oceny jej dorobku, ze względu na ich ewaluację dokonaną w ramach recenzji monografii. Wykluczenie dysertacji doktorskiej oraz siedmiu tekstów, które w

znacznym stopniu Pani Doktor wykorzystała w swojej ostatniej książce, sprawia, że jej naukowe portfolio „po doktoracie” prezentuje się skromnie. Zwłaszcza, że wśród pozostałych trzynastu publikacji znajduje się jedno krótkie trzystronicowe hasło w *Słowniku polskiej krytyki literackiej* (2024), poświęcone Wawrzyńcowi Mitzlerowi de Kolofowi, i jedna, licząca pięć stron recenzja książki Danuty Hombek pt. *Dzieje prasy polskiej: wiek XVIII* (2017). Jednocześnie oba ostatnio analizowane tu artykuły – *Prasa Prus Królewskich w XVIII wieku* oraz *Über das Desiderat einer Zeitschriften- und Zeitungs-Bibliografie für das Königliche Preußen* – dowodzą, że nie wszystkie publikacje Habilitantki można uznać za oryginalne. W obu, podobnie jak w ostatniej monografii, przywoływani zostają ci sami autorzy, te same źródła, przytaczane są te same sądy obce i własne; pojawiają się te same oceny.

Objętość pozostałych artykułów waha się w przedziale między ośmioma i kilkunastoma stronami, w dwóch przypadkach osiąga dwadzieścia stron, w jednym – nieznacznie tę wartość przekracza (21 stron). Przedłożone tu do oceny teksty – zazwyczaj artykuły – napisane zostały w językach niemieckim (13 publikacji), polskim (5 publikacji) i angielskim (2 publikacje). Zwraca uwagę dysproporcja między okresem przed uzyskaniem stopnia doktora (2 publikacje) i po jego uzyskaniu (22 publikacje, w tym jedna nowa i jedna ulepszona monografia).

W znacznym stopniu zdywersyfikowana jest strona wydawnicza tych publikacji. Większość tzw. „rozdziałów w monografiach naukowych” ukazało się w tomach wydanych w Niemczech w wydawnictwach Vandenhoeck & Ruprecht unipress, Edition Lumière, Peter Lang, Frank & Timme, LIT Verlag, Neisse Verlag, ponadto trzy w Toruniu, w tym dwa w Wydawnictwie Uniwersytetu Mikołaja Kopernika. Inaczej wygląda sytuacja w przypadku publikacji czasopiśmienniczych, gdzie z dwoma wyjątkami przeważają źródła krajowe, jak serie wydawnicze „*Studia Germanica Gedanensia*”, germanistyczne pismo Uniwersytetu Opolskiego „*Prace Germanistyczne – Germanistische Werkstatt*” czy „*Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis*”.

Niestety, pożądana dywersyfikacja wydawnicza nie przekłada się w żaden sposób na rozpiętość przedmiotową. Pomijając Mitzlera de Kolofa, któremu Habilitantka poświęciła wspomniane już hasło słownikowe i jeden dłuższy (19 stron) artykuł, będący pokłosiem doktoratu przyczynek *Auseinandersetzung mit Jean-Jacques Rousseau in Susanne von Bandemers „Klara von Bourg”* (2008), oraz dwa artykuły na temat Karla Wilhelma Ramlera (1) *Władca charyzmatyczny jako przedmiot obrazowania poetyckiego. Król pruski Fryderyk II w twórczości panegirycznej Karla Wilhelma Ramlera (1725–1798)* (2009) oraz 2) *Die Arbeit am Friedrichmythos: Karl Wilhelm Ramler und*

Friedrich II. (2011), cała pozostała działalność naukowa Pani Doktor Katarzyny Chlewickiej koncentruje się na zagadnieniach związanych z prasą XVIII wieku. Samo to stwierdzenie jest jednak pewnym eufemizmem, ponieważ toruńska badaczka nader rzadko zapuszcza się na głębszą wodę, podejmując próby nieco szerszych analiz. Nawet w anglojęzycznym przyczynku pod obiecującym tytułem *The Spectatorial Press from the Kingdom of Poland* (2020) pozostaje w przeważającej mierze na gruncie Prus Królewskich, przy czym badając prasę lokalną Habilitantka nieczęsto porzuca Toruń – jak np. w artykule *Embedded in the mainstream of argumentation: narratives in 'Die mühsame Bemerckerin'* (2020), czy nieopublikowanym jeszcze tekście *Wer darf erzählen? Über eine Wende in den Erzählstrategien: Narratorinnenfiguren in den Danziger Wochenschriften der 1730-er Jahre*. Daleki jestem od lekceważenia eksploracji kultury lokalnej czy umniejszania wartości badań naukowych skupionych na wąziej zdefiniowanym, lecz dogłębnie spenetrowanym zagadnieniu; jednak w tym przypadku kwestia ta zdaje się przybierać skrajną postać. Zainteresowania badawcze Pani Doktor ogniskują się wokół jednego tematu: XVIII-wiecznej prasy Prus Królewskich, ponadto większość publikacji, które wyszły spod jej pióra, poświęcona jest periodykowi „Thornische Nachrichten von gelehrten Sachen“, stanowiącemu kanwę jej rozprawy habilitacyjnej. Wynika to najpewniej z postawionego sobie przez badaczkę celu, by to toruńskie czasopismo, będące – jej zdaniem – „źródłem niezwykle cennym pod wieloma względami” i stanowiące „jedną z najwcześniejszych zinstytucjonalizowanych form oświecenia na ziemiach polskich”, stało się wreszcie „widoczne w dyskursie naukowym” (Autoreferat, s. 9).

Choć można mieć pewne zastrzeżenia co do ograniczonego pola badawczego – które z punktu widzenia postępowania habilitacyjnego nie stoi jednak w sprzeczności z wymaganiami określonymi w tym względzie przez odpowiednie akty prawne – nie sposób pominąć wartości ukazania sytuacji czasopiśmienniczej Prus Królewskich w kontekście historii prasy polskiej. Ponadto, nawet jeśli dzieło to znajduje się nadal *in statu nascendi*, nie można nie pochylić się z uznaniem nad opracowywanym przez Habilitantkę, a finansowanym pozyskanym przez nią grantem z programu OPUS, projektem dwujęzycznego polsko-niemieckiego *Leksykonu Prasy Prus Królewskich*. Z Autoreferatu wynika, że „po raz pierwszy zostaną [tam] zgromadzone tytuły i dane biograficzne oraz obszerne informacje dotyczące treści, recepcji i znaczenia niemieckojęzycznych periodyków wydawanych na terenie Prus Królewskich w XVII i XVIII wieku” (s. 14f.). Jednym z celów, które w kontekście tego projektu mają być osiągnięte, a który wydaje mi się szczególnie wart podkreślenia, jest uzupełnienie istniejącej, niekompletnej bibliografii prasy polskiej, między innymi o periodyki nieujawnione do tej pory bibliograficznie (Autoreferat, s. 15).

Podsumowując rozważania na temat dorobku naukowego Pani Doktor Katarzyny Chlewickiej uważam, że wysoki poziom kompetencji w szeroko pojętej działalności badawczej Habilitantki – obejmujący umiejętność eksploracji zagadnień naukowych, krytykę źródeł, zdolność logicznego dowodzenia, przedstawiania wyników badań oraz – co dziś jest szczególnie warte podkreślenia – umiejętność skutecznego pozyskiwania zewnętrznych źródeł finansowania na prace badawcze i kierowania zespołem badawczym – przeważa nad niewielkim kwantem tekstów oraz ich silnie zawężoną problematyką (wymieniony *Leksykon* daje nadzieję na jej poszerzenie), pozwalając uznać ją za badaczkę samodzielną i dojrzałą.

3 Aktywność naukowa, dydaktyczna i organizacyjna

Opis aktywności naukowej, dydaktycznej i organizacyjnej Pani Doktor Katarzyny Chlewickiej nie budzi wątpliwości. Zacząć wypada od jej uczestnictwa w pracach zespołów badawczych. Trzykrotnie kierowała ona lub nadal kieruje projektami grantowymi. Najpierw dwukrotnie, w 2018 i 2022 r., były to granty wewnętrzne Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, w bezpośredni sposób wiążące się z jej głównym polem badawczym, czyli XVII- i XVIII-wiecznymi czasopismami w Prusach Królewskich (1) *Preliminary research for developing an open-source databesa of seventeenth- and eighteenth-century periodical from Royal Prussia*, 2) *Between Polish and German Cultural Space. Spectator-Type Periodicals from Royal Prussia*). Oba dają się postrzegać jako projekty przygotowawcze do jej głównego przedsięwzięcia naukowego, którym ma być wspomniany już *Leksykon Prasy Prus Królewskich*. W 2018 r. Habilitantka była ponadto uczestniczką kierowanego przez prof. dr hab. Teresę Kostkiewicz grantu z Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki pt. *Słownik polskiej krytyki literackiej 1764–1918*.

Po uzyskaniu stopnia naukowego doktora Habilitantka była też czterokrotnie beneficjentką zazwyczaj miesięcznych stypendiów badawczych, dwukrotnie finansowanych przez DAAD (2009, 2015), raz przez Fundację Theodora Koerner (2012) i raz przez Uniwersytet Mikołaja Kopernika. Stypendia i pobyty badawcze miały niebagatelny wpływ na kształtowanie się zainteresowań badawczych Pani Doktor, która sama przyznaje, że to podczas finansowanego przez grant pobytu w Poczdamie, „odkryła nowe pole zainteresowań badawczych”, którą okazała się niemieckojęzyczna prasa XVIII wieku (Autoreferat, s. 12).

Na osobne wskazanie zasługuje udział Pani Doktor w latach 2014–2016 w kierowanym przez profesora Klausa Ertlera i profesor Misie Doms projekcie „The Spectator Press: A Prominent Example

of Cultural Heritage in the Cocnstruction of European Identity”. Również praca przy tej inicjatywnie miała dla Habilitantki w znacznym stopniu charakter formatywny, uświadamiając jej, „że analiza polskich czasopism moralnych (należących do prasy określanej obecnie w badaniach jako „spectatorial pres”) należy do najważniejszych dezyderatów badawczych w obszarze polskiej kultury i literatury XVIII wieku” (Autoreferat, s. 13).

Habilitantka wystąpiła na co najmniej kilkunastu konferencjach naukowych, w kraju i za jego granicami (w Niemczech, Austrii, Czechach, Rumunii). Problematyka jej referatów pokrywa się w dużej części z opisanymi wcześniej zainteresowaniami badawczymi, czyli w pierwszym rzędzie XVIII-wieczną prasą Prus Królewskich, o czym referowała m.in. w 2012 r. na konferencji w Toruniu (*Presse als Medium des Kulturtransfers. Deutschsprachige Zeitschriften in Thorn des 18. Jahrhunderts*). Temu samemu zagadnieniu poświęciła referat wygłoszony w tym samym roku w Magdeburgu (*Thorner Zeitschriften im 18. Jahrhundert*). W 2013 r. dała wyraz swojemu zainteresowaniu „Toruńskimi Wiadomościami”, wygłaszając podczas konferencji zorganizowanej na zamku Reckahn referat pt. *Presse als Indikator regionaler Kommunikationsstrukturen. Das Journal „Thornische Nachrichten von gelehrten Sachen“ (1762–1766) im preußisch-polnischen Kulturraum*. Toruńskiemu periodykowi poświęciła w 2016 r. na sympozjum w Poznaniu wystąpienie pt. *Transfer idei i informacji. Czasopismo „Thornische Wöchentlichen Nachrichten und Anzeigen“ (1762–1766) w kontekście polskiego oświecenia*, i referat wygłoszony w Pradze w 2021 r. (*„Die Städte der Ameisen und die Städte der Menschen. Insekten und Nagetiere in dem Thorner Intelligenzblatt „Thornische Wöchentlichen Nachrichten und Anzeigen“*). Dwukrotnie referowała na temat swojego Leksykonu: najpierw w 2022 w Toruniu (*Leksykon Prasy Prus Królewskich. Szansa na nowe ujęcie pism periodycznych w Polsce*) i w 2024 r. w Bukareszcie (*Alte Netzwerke entdecken, neue schaffen. Lexikon der Presse im Königlichen Preußen im Kontext der Frühen Neuzeit und des 21. Jahrhunderts*). Szczególną uwagę zwracają jej wystąpienia w 2016 r. w Düsseldorfie i w 2017 r. w Gruzji, nie tylko poprzez – przynajmniej w tym pierwszym wypadku – szerzej zarysowaną perspektywę (*„The Spectatorial Press from the Kingdom of Poland”*), ale również język obu wystąpień – angielski.

Jeśli chodzi o działalność dydaktyczną i organizacyjną, Pani Doktor Chlewickiej powierzano seminaRIA dyplomowe, których tematyka związana była głównie z literaturą XVIII wieku i literaturą współczesną, niejednokrotnie w ujęciu komparatystycznym. Taki wybór uważam za trafiony, jako że wskazuje on na pożądany transfer wyników badań naukowych do pracy ze studentami.

Wymiernym efektem tej działalności jest 57 prac licencjackich, które – jak sądzę (w Autoreferacie Habilitantka podaje lata 2007–2004 [sic!]) – w latach 2007–2024 powstały pod jej kierunkiem. Ponadto wielokrotnie powoływano ją na recenzentkę prac dyplomowych zarówno na poziomie licencjackim, jak i magisterskim. Przez cztery lata (2007–2011) Pani Doktor pełniła funkcję kierownika Niestacjonarnego Studium Filologii Germańskiej. Ona sama podkreśla wagę udziału w realizacji międzynarodowego grantu edukacyjnego Fundacji Rozwoju Systemu Edukacji STARS, którego kierownikiem był prof. Włodzimierz Zientara. Umiejętności, które wówczas rozwinęła, m.in. sporządzając sprawozdania merytoryczne oraz rozliczenie końcowe, pozwoliły jej najpierw na udział w międzynarodowym projekcie badawczym „The Spectator Press”, a później na uwieńczoną sukcesem aplikację o własny grant na „Leksykon Prasy Prus Królewskich”.

4 Konkluzja

Mając na uwadze omówione wcześniej kwestie, stwierdzam, że Pani Doktor Katarzyna Chlewicka spełnia wymagania stawiane osobom kandydującym do nadania stopnia naukowego doktora habilitowanego w dziedzinie nauk humanistycznych w dyscyplinie literaturoznawstwo – określone w art. 219 ust.1 pkt 2 ustawy *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce* z dnia 20 lipca 2018 r. (Dz.U. z 2022 poz. 574 ze zm.) oraz § 4 Uchwały Nr 37 Senatu Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu w sprawie sposobu postępowania o nadanie stopnia doktora habilitowanego na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu z dnia 26 września 2023 r. – i wnoszę o dopuszczenie jej do dalszych etapów przewodu habilitacyjnego.

Cerany Lipiński